

УДК 378.08

Н.А. Пустовіт,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
(Інститут проблем виховання АПН України)

СПІВПРАЦЯ ШКОЛИ, НАУКИ І ГРОМАДСЬКОСТІ У СФЕРІ ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ

Аналізуються напрямки взаємодії школи, наукових інституцій і громадськості у контексті екологічного виховання школярів.

П'ята Загальноєвропейська конференція міністрів навколишнього середовища "Довкілля для Європи", що відбулася у Києві, актуалізувала проблеми екологічного виховання підрастаючого покоління. Особливо на часі – розподіл ролей і забезпечення взаємодії між різними учасниками цього процесу. Стосовно учнів загальноосвітньої школи це завдання конкретизується у необхідність налагодження співпраці між педагогами, батьками, громадськістю.

Слід зазначити, що науково-педагогічних досліджень, присвячених цій складній, комплексній проблемі, вкрай недостатньо - вивчення окремих аспектів відображено у роботах Семенова В.Д., Чепелева В.І. та деяких інших науковців [1-3]. Однак вони не враховують сучасних соціально-економічних умов і специфіки екологічного виховання.

Саме тому лабораторією екологічного виховання Інституту проблем виховання АПН України у 2002 році започатковано дослідження, що передбачає розробку організаційно-методичного забезпечення процесу формування екологічної культури школярів у взаємодії школи, сім'ї та громадськості на принципах гуманізації, міждисциплінарності, системності.

Головні питання, на які має відповісти дослідження: Як забезпечити гармонійний розвиток і, водночас, уникнути перевантаження школярів? Які екологічні знання дійсно необхідні школярам? Які методи забезпечують ефективність формування екологічної культури школярів різного віку? Які можливості і реальна роль кожного з учасників навчально-виховного процесу в екологічному вихованні?

Ці та інші питання стали поштовхом для визначення організаційно-методичних умов екологічного виховання школярів: процес екологічного виховання розглядається в контексті цілісного процесу розвитку особистості і зорієнтований на досягнення максимальних результатів екологічного виховання при раціональних витратах часу, сил і засобів (у тому числі – виходячи з необхідності здійснення інших напрямів виховання); екологічне виховання, сприяючи особистісному розвитку школярів, має забезпечувати збереження їхнього психічного здоров'я, досягнення особистісної, моральної, громадянської зрілості і соціокультурної компетентності; організація екологічного виховання має забезпечувати дотримання структури організаційного циклу: постановка мети, планування, контроль; необхідна послідовна конкретизація мети екологічного виховання відповідно до психологічного механізму формування цінностей особистості та впровадження видів виховних технологій, адекватних конкретизованим цілям, віковим та типологічним особливостям учнів; слід забезпечити наступність організації процесу екологічного виховання між ступенями школи та взаємодію між соціальними учасниками освітньо-виховного процесу.

Зазначені умови покладено в основу відповідної Програми організації екологічного виховання у школі.

Програма організації екологічного виховання у школі (орієнтовна)

№	Зміст роботи	Термін
1.	Педагогічна рада з питань екологічного виховання учнів: екологічна культура як складова загальної культури людства; структура екологічної культури особистості (внутрішні складові та зовнішні прояви); вивчення екологічної вихованості учнів (критерії, методики); поняття організації, наукової організації праці та структури організаційного циклу; загальна модель організації екологічного виховання у школі.	вересень
2.	Дослідження рівня екологічних знань учнів (тестування); дослідження ставлення учнів до природи та його мотивації (ситуативний тест); дослідження ціннісних орієнтацій учнів стосовно природи (ранжування, рейтинг, методика незакінчених речень, інші проєктивні методики); дослідження стратегії поведінки стосовно природи (ситуативний тест). Типологізація учнів за рівнями сформованості екологічної культури. Дослідження взаємодії школи і громадських організацій у екологічному вихованні школярів. Дослідження стану взаємодії школи і сім'ї в екологічному вихованні учнів; підготовленості батьків до екологічного виховання дітей. Вивчення стану організації екологічного виховання школярів у позакласній роботі.	Жовтень
3.	Виробнича нарада класних керівників з питання конкретизації напрямів екологічного виховання у плані виховної роботи школи та окремих класів.	Листопад
4.	Педагогічна рада "Про стан екологічної вихованості учнів школи та напрями його покращання"	Грудень
5.	Диференційоване запровадження особистісно-орієнтованих технологій екологічного виховання у навчальному та позакласній виховній роботі з врахуванням вікових та типологічних особливостей учнів:	Упродовж року

№	Зміст роботи	Термін
	технологій, спрямованих на корекцію емоційної та мотиваційно-потребнісної сфер особистості;	з листопада
	технологій, спрямованих на формування позитивного досвіду взаємодії з природою.	з грудня
6.	Організація об'єднань школярів за інтересами екологічного спрямування.	Січень
7.	Презентація у школі громадських екологічних організацій та екологічної діяльності інших молодіжних об'єднань. Налагодження співпраці.	Січень
8.	Батьківські збори "Методична взаємодія школи і сім'ї в екологічному вихованні дітей" для різних ступенів школи (початкова, основна, старша).	Січень
9.	Запровадження різних форм екологічного наставництва та просвітництва серед учнів	З січня протягом року
10.	Організація спільних екологічних справ для всіх соціальних суб'єктів процесу екологічного виховання (учнів, батьків, вчителів, представників влади і громадських організацій).	З січня протягом року
11.	Спільне засідання методичних об'єднань вчителів природничого циклу та класних керівників "Стан та проміжні результати екологічного виховання учнів школи" (за ступенями школи: початкова, основна, старша).	Лютий
12.	Проведення Дня води	Березень
13.	Проведення тижня екології у школі (конкурси, виставки, конференція, презентації, зустрічі, практичні природоохоронні акції, тренінги для вчителів тощо).	Квітень
14.	Визначення динаміки особистісного розвитку школярів та екологічної культури учнів упродовж навчального року (методики самоспостереження учнів, групові дискусії, інтерпретація поведінки, вивчення продуктів творчої діяльності учнів тощо). Розгляд результатів екологічного виховання школярів на підсумковій педагогічній раді.	Травень

Специфічною рисою цієї програми є цілісність, що реалізується через залучення всіх соціальних учасників процесу формування і розвитку зростаючої особистості – батьків, вчителів, представників влади і громадськості, учнівського колективу. Цілісність також втілюється через принцип наступності між освітніми ланками школи – екологічне виховання охоплює всіх учнів школи від першого до одинадцятого класу. Водночас, екологічне виховання виступає складовою іншої цілісності – усього навчально-виховного процесу школи нарівні з іншими напрямками виховання: естетичним, фізичним, трудовим, валеологічним тощо.

Розроблена Програма була покладена в основу експериментальної роботи, здійснюваної у ЗСП № 304 м. Києва протягом 2002-2003 навчального року. Співпраця школи і лабораторії екологічного виховання інституту проблем виховання АПН України оформлена у вигляді Угоди, підписаної директорами обох установ – академіком, доктором психологічних наук, професором Бехом І.Д. та Шуть Г.Є. Слід відзначити надзвичайну зацікавленість, відповідальність і послідовність педагогічного колективу школи, а особливо – кафедри біології – у здійсненні усіх заходів, передбачених програмою. Саме завдяки їхнім зусиллям програму реалізовано практично повністю.

Згідно програми, одним з перших етапів роботи було вивчення стану екологічної культури учнів: знань, ставлення, мотивів і стратегії поведінки. Усім учням 5-11 класів було запропоновано відповісти на питання:

Що вивчає наука екологія?

Які проблеми ми називаємо екологічними? Навести приклади.

Чи можеш ти брати участь у вирішенні екологічних проблем? Як саме?

Чим загрожує людству вирубування лісів?

Чим забруднюється повітря у місті?

Чи існує загроза забруднення найближчого озера? Чим саме?

Як ти вважаєш, хто (чи що) є головним забруднювачем довкілля?

Що таке Червона книга? Навіщо вона?

Які з побутових відходів розкладаються у природі? Навести приклади.

Чи є дикі тварини у місті? Які?

Анкетування проводилось співробітниками лабораторії екологічного виховання. Учнім було дозволено не вказувати імені, зазначивши лише клас. Відповіді оцінювались з урахуванням екологічного змісту, передбаченого навчальними програмами для кожного класу. Визначались повні правильні, неповні правильні, неправильні відповіді. Окремо також фіксувались випадки відсутності відповіді. Всього одержано 742 анкети учнів 5-11 класів.

Дослідження екологічної культури учнів початкової школи здійснювалось в індивідуальних бесідах з кожним учнем та з допомогою специфічних методик, що відповідають віковим особливостям і розвитку загальнонавчальних умінь учнів цього віку (робота з малюнками, групування об'єктів тощо).

Не зупиняючись на детальному аналізі, зазначимо, що загалом результати проведеного опитування школярів демонструють закономірне поглиблення і розширення екологічних знань учнів з класу в клас. Для подальшого дослідження суттєвим є те, що чимало учнів не знають, які відходи є побутовими і які з них розкладаються у природі. Це вказує на недостатню увагу до екологічних проблем у побутовій сфері, де найперше має виявлятися екологічна культура особистості. Тому має місце певна залежність: чим глибше учні усвідомлюють глобальний

характер екологічних проблем, тим менше вони усвідомлюють особисту причетність до них і можливість участі у їх вирішенні.

Враховуючи, що школа, в якій проводилось опитування, знаходиться на околиці міста, поблизу лісу і озер, незнання (або недостатнє знання) учнями диких тварин, що мешкають у місті, можна розцінювати як свідчення ізоляваності процесу екологічного виховання від умов конкретної місцевості.

Велике занепокоєння викликає те, що 21,6% десятикласників і 35% учнів 11-х класів вважають, що не можуть брати участі у вирішенні екологічних проблем чи не дали відповіді на це запитання.

Ставлення до природи учнів початкової школи характеризується в цілому як емоційно-ціннісне, проте воно має свої особливості в учнів кожної вікової категорії: для учнів 1 класу характерне переважання естетичного компоненту, 2-го – пізнавального, 3-го – практичного компоненту емоційно-ціннісного ставлення.

Ці та інші дані, одержані в ході дослідження стану екологічної обізнаності учнів школи, а також відповідні висновки науковців було детально висвітлено на спеціальній педагогічній раді школи у жовтні 2002 року. Спираючись на одержані результати, на педраді було визначено конкретні заходи – складові подальшої експериментальної роботи.

З метою корекції і формування досвіду взаємодії з природою зі школярами протягом I-II навчальної чверті (осінньо-зимовий період) здійснювались окремі екологічні заходи: підтримувався стан озеленення шкільних приміщень (класів, рекреацій), проведено заняття з фітодизайну – новорічне оформлення школи і житла тощо.

Згідно основного спрямування експерименту, з його метою і завданнями було ознайомлено також батьківський актив на загальношкільних батьківських зборах. Проведене анкетування батьків дозволило виявити рівень їхньої компетентності з питань екологічного виховання дітей. Деякі з батьків схвально поставилися до активізації екологічного виховання у школі і запропонували свою допомогу у проведенні занять гуртків, організації екскурсій тощо.

У налагодженні зв'язків школи з громадськими екологічними організаціями найактивнішу роль відіграли самі учні – спершу вони за телефоном зв'язались з кожною зареєстрованою організацією, дізналися про її завдання і специфіку діяльності. З попередньо складеного переліку 50-ти екологічних організацій, що діють у м. Києві (за даними довідників), відгукнулись на запрошення до співпраці зі школою лише п'ять.

Найбільш насичена робота розпочалась навесні, що традиційно пов'язано зі святкуванням Дня води, Дня довілля, Дня Землі. Наприкінці березня науковцями і педагогічними працівниками школи спільно було розроблено окрему програму проведення Тижня екології у школі. Цією програмою передбачалось: проведення уроків екології у всіх класах від 1 до 11; конференція-презентація екологічних громадських організацій; створення учнівських об'єднань за екологічними/природничими інтересами; конкурс "Прекрасне у природі"; практичні природоохоронні акції; екологічний тренінг для вчителів.

Для учнів початкової школи: конкурси творів "Лист зеленому другу" (3-ті класи) та малюнків "Двір моєї мрії" (1-2 класи).

У всіх класах початкової школи проведено тренінг "Збираємось у природу", метою якого була корекція поведінки дітей у природі, формування екологічно обґрунтованих поведінкових вмінь і досвіду.

Учні 1-3 класів також залюбки збирали експонати для виставки товарів з екологічним маркуванням. Цю виставку згодом могли оглянути всі школярі, вона викликала жвавий інтерес, який, за свідченням батьків, тривалий час не згасав і вдома.

Підготовка до цих заходів розпочалася заздалегідь і тривала два тижні. Було складено розклад уроків екології для учнів 6-11 класів і визначено тему, форму і методи їх проведення. Уроки екології у 8-11 класах проводили співробітники лабораторії екологічного виховання. У 6-7 класах заняття проводились старшокласниками-волонтерами, підготовку яких здійснювали також науковці. За тематикою для 8 класів обрано профілактику паління, оскільки це співпадало з навчальними темами з біології. У 9-х класах проводилась рольова гра "Кухня" [6], спрямована на формування бережливого ставлення до речей, навичок мінімізації і переробки побутових відходів.

У 10 – 11-х класах для заняття обрано узагальнений аналіз протиріч особистого ставлення кожного до природи, що відбувалось у формі тренінгу "Мої протиріччя у ставленні до природи".

У 6-х та 7-х класах волонтерами-десятикласниками (під патронатом наукових співробітників) проведена рольова гра "Створюємо/руйнуємо" [6], мета якої – продемонструвати, що зруйноване довкілля практично неможливо відновити, а відновлення потребує значних затрат; діяльність, спрямована "на створення", приносить набагато більше задоволення, викликає позитивні емоції, порівняно з діяльністю, спрямованою "на руйнування". Таким чином, вправа в цілому направлена на усвідомлення цінності природи, формування позитивно-створувального, шанобливого ставлення до неї.

Про результативність проведеної роботи свідчить пошкваллення внутрішнього життя школи в цілому, стійкий інтерес учнів до проблем довкілля. Учні частіше звертаються до вчителів, ініціюючи різні екологічні акції і окремі справи. Своє бажання також брати участь у науково-експериментальній роботі з екологічного виховання виявили вчителі інших предметів (Тиждень екології було проведено вчителями біології).

Позитивну оцінку одержали застосовані на уроках екології рольові ігри, тренінги, дискусії, завдяки яким учні відкривали для себе нові аспекти відомих повсякденних проблем, встановлювали причинно-наслідкові зв'язки і таким чином усвідомлювали особисту причетність до глобальних екологічних проблем і - відповідно – можливість особистої участі у їх вирішенні (особливо це стосується проблеми побутових відходів).

У письмових відгуках, які школярі мали можливість надіслати через "Скриньки вражень і пропозицій", встановлені у кабінеті біології, переважають позитивні, емоційні оцінки: "Мені все подобається!" або "Класно

придумано!" 87,7% відгуків містять пропозиції щодо проведення інших акцій екологічного (природничого) змісту.

Чимало старшокласників виявили бажання співпрацювати з Товариством захисту тварин "SOS", що утримує притулок для бездомних тварин - школярі пропонували свої послуги у якості волонтерів.

Отже, на шляху налагодження співпраці науковців, школи, сім'ї та громадськості в екологічному вихованні школярів одержано перший позитивний досвід, який буде розвинуто у 2003-2004 навчальному році.

*****

1. Семенов В.Д. Взаимодействие школы и социальной среды. – М.: Педагогика, 1986. – 111 с.
2. Чепелев В.І. Взаємодія школи і культурно-освітніх установ. – К.: Т-во "Знання", 1988. – 48 с.
3. Вопросы взаимодействия школы, семьи и общественности в формировании личности. – Харьков, 1991. – 42 с.
4. Концепція екологічної освіти України // Екологія і ресурси: Зб. наук. праць. Укр. ін-т дослідж. навколиш. середовища і ресурсів. – К.: Вид-во "Сталь", № 4. – 2002. – С. 5-25.
5. Програма дій "Порядок денний на XXI століття" / Переклад з англійської: ВГО "Україна. Порядок денний на XXI століття". – К.: Інтелсфера, 2000. – 360 с.
6. Людина і довкілля: Методичний посібник для вчителів К.:Абрис, 1997. – 302 с.

Матеріал надійшов до редакції 19.09.03 р.

Пустовит Н.А. Сотрудничество школы, науки и общественности в сфере экологического воспитания.

Анализируются направления взаимодействия школы, научных институтов и общественности в контексте экологического воспитания школьников.

Pustovit N.A. Cooperation of school, science and public organizations in the sphere of ecological upbringing.

Some trends of cooperation of school, scientific institutions and public organizations in the context of pupil's ecological upbringing are analysed.